

vi en term på). Detta gäller ännu idag. Den arkipelag av rörelser och föreställningar vi möter under de första århundradena manar till försiktighet. 300-talets uppdelning av dessa föreställningar är kanske inte tillämpliga under de allra första århundradena. Kan vi överhuvudtaget räkna med teologiskt avgränsade grupper under de första århundradena. Kan vi tala om «huvudfåran av den tidiga kristendomen» som Svartvik gör i kommentaren till log. 37?

Kommentarens och översättningens omistlighet för exegetiken har jag redan nämnt. En svensk religionshistorisk kartläggning av Thomasevangeliets relationer till övriga Nag Hammadi texter, zoroastrism, nyplatonism, buddhism! ... borde vara nästa steg.

Per Linder

John P. Meier: *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus I–III (Anchor Reference Library). Doubleday, New York 1991–2001. Vol. I: The Roots of the Problem and the Person (1991). 484 sid. — Vol. II: Mentor, Message, and Miracles (1994). 1118 sid. — Vol. III: Companions and Competitors (2001). 703 sid.*

John P. Meier är en amerikansk katolsk NT-professor (numera vid Notre Dame University, Illinois), som sedan 1991 har publicerat ett av de mest omfattande arbeten som någonsin skrivits om den historiske Jesus. Den tredje volymen av arbetet kom ut i mitten av 2001, men då de två första volymerna i verket inte recenserats i denna tidskrift finns det anledning att presentera alla volymerna i en gemensam recension.

Vem och vad är det egentligen man undersöker, när man gör en vetenskaplig analys av den historiske Jesus? Meier börjar med påpekandet att den verkliga Jesus inte är samma sak som *den historiske Jesus*. Den senare är en vetenskaplig konstruktion, den bild av Jesus som en kompetent historiker kan komma fram till efter en noggrann analys av det källmaterial som finns. Den bilden är inte vad en kristen tror på. En troende kristen vet genom personlig erfarenhet mer om Jesus (t.ex. att han lever) än den kan göra som håller sig inom den historiska vetenskapens trånga, men välkontrollerade rum. I detta arbete har Meier gått in i det rummet. Han vill ställa fram det man kan veta om människan Jesus — och eftersom "man" betyder vilken kompetent forskare som helst, katolik, protestant, jude, eller agnostiker, behandlas här bara sådant i evangelierna som är i princip tillgängligt för empirisk undersökning och verifikation. Förf. tar inte upp frågor om realiteten i övernaturliga händelser, såsom Guds ingripande i Jesu underverk och uppståndelse eller Jesu identitet som Guds Son. Kanske är de fakta (Meier själv tror det som kristen), men de ligger utan-

för det undersökbara rum för en i trosfrågor agnostiskt arbetande historisk vetenskap.

När undersökningens gränser väl klarlagts, ägnar den första volymen 125 sidor åt en grundlig analys av vilka källor som finns till kunskap om Jesus. Utförligheten är betingad av att Meier har velat (och lyckats) skriva två slags texter i samma bok: en lättläst och välresonerad framställning uppe i texten, och en kvalificerad teknisk diskussion med den vetenskapliga litteraturen i ämnet, placerad i noter efter varje kapitel. Notapparaten utgör nästan hälften av verkets text. Båda texterna är av hög klass, baserade på gedigen sakkunskap och präglade av gott historiskt omdöme. Diskussionerna om t.ex. Josephus (kap. 3) och om Thomasevangeliet (i kap. 5) hör till det bästa jag läst i den genren. Resultatet är i och för sig inte oväntat, men ovanligt väl argumenterat: för användbart källmaterial om Jesus är vi nästan helt hänvisade till våra fyra evangelier.

Meier går vidare med en balanserad diskussion av hur man inom evangelierna bestämmer vad som kommer från Jesus själv. Han nedvärderar några sedvanliga kriterier för vad som kan bedömas som autentiskt Jesusmaterial (t.ex. möjligheten att se en arameisk formulering under den grekiska) och lyfter fram de fem äkthetskriterier som är användbara. Äkta är det som är:

- (1) genant för de kristna tradenterna men kommit med i alla fall, t.ex. att Johannes döpte Jesus (embarassment),
- (2) olikt både judisk och kristen tradition (dissimilarity),
- (3) belagt i mer än en traditionsström (multiple attestation),
- (4) koherent med det som vaskats fram med 1–3 (coherence).

Meier hävdar slutligen att man bland det som är äkta måste placera också (5) material som gör Jesu avrättning begriplig. Jesus var en person som faktiskt hotade, störde, och drev många samtida till sådan fiendskap att de till slut röjde honom ur vägen. En mild bild av Jesus som fridsam, okontroversiell vishetslärare kan inte vara historiskt riktigt.

Meier ägnar de återstående 230 sidorna av vol. I åt Jesu sociala kontext, dvs. åt frågor som den om hans ramn (Jeshu el. Jeshua), hans födelseort (inte Betlehem) och sociala nivå, vilket språk han talade och vilken utbildning han fått. Sannolikt var Jesu syskon födda av Maria. Jesus var alltså äldst men aldrig gift, och fram till någon gång år 28 e.Kr. var han en vanlig snickare i en vanlig landsby. Det är en del av hans marginalitet: som olärd lekman från den galileiska landsbygden befann sig Jesus långt från den historiska scenens och maktens centrum. Men det var hans radikala uppbrott ur denna stillsamma existens

som gjorde honom till en verkligt marginell jude, en som ville stå kritisk mot de mäktiga och som till slut blev marginaliserad upp på korset av dem. Ordet "marginell" är alltså inte ett förnekande av att Jesus var helt judisk, men markerar att han var det på sitt eget sätt.

Den andra volymen av Meiers *A Marginal Jew* tar upp tre ämnen till grundlig behandling: (1) Johannes Döparen, på 210 sidor, (2) Jesu gudsrikesförkunnelse, på 270 sidor, och (3) Jesu underverk, på inte mindre än 530 sidor! Både (1) och (3) brukar annars få ganska litet utrymme i böcker om den historiske Jesus. Läsaren möter egentligen tre böcker inom en, och man kunde befara att en så grundlig behandling av frågorna skulle bli oläslig i sin utförlighet. Men som kunde konstateras redan i den första volymen är Meier en författare som verkligen förstår sig på den vetenskapliga framställningens arkitektur.

Man kan ta delen om Johannes Döparen som exempel. Meier disponerar först det stoff som skall behandlas i större block eller kapitel, vilka i sin tur delas upp i avsnitt på 5–15 sidor vardera. I det första kapitlet, «John without Jesus», tar han upp vad källorna säger om Döparen själv och skapar så en historisk kontext för inte bara Johannes egen verksamhet, utan också för vad Jesus sedan gjorde och sade. I det följande kapitlet, «Jesus with and without John», undersöker han relationen mellan Jesus och Johannes, och kan då diskutera mer specifika frågor som historiciteten av och innebörden i att Jesus döptes av Johannes (år 28), om Jesus kanske först var en Johanneslärjunge (Meier: ja), vad Jesus sa om Döparen, och vad dennes död innebar för honom.

I varje delavsnitt inom kapitlen definierar Meier ett problem och ställer de frågor som måste besvaras, för att sedan ge sin tolkning av källorna tillsammans med en diskussion av de viktigaste alternativa hypoteserna. Huvudargumenten för och emot redovisas tydligt i själva texten, medan de mängder av detaljargument som bildar ett system av stödjande strävpelare kring varje huvudargument placerats efter varje kapitel i de ofta utförliga fotnoterna, som ibland växer till 1-2 sidors miniutredningar (vol. II innehåller 2.161 fotnoter). Detaljarbetet finns där, med massiv litteratordiskussion, för den som vill ha fullständig information, men tillåts inte skymma huvudtextens klara presentation av de stora frågorna och argumenten för och emot svaren på dem. Så blir huvudtexten faktiskt inte mer än 560 sidor, vilka kan läsas för sig som en kvalificerad vetenskaplig framställning.

Vilka är då resultaten? Några kan nämnas: Johannes Döparen pekade inte på Jesus så mycket som Jesus pekade på Johannes centrala roll i frälsningens historia, vilket kommer fram inte bara i Jesu positiva ord om honom (Mt 11 par), utan också i att Jesus ärvde

samtidstolkning och döparpraxis av sin mentor, och nog fortsatte att döpa ända till slutet av sitt liv! «The practice of baptizing flowed like water from John through Jesus into the early church, with the ritual taking on different meanings at each stage of the process».

Förf. argumenterar grundligt mot de nutida amerikanska exegeter som bestrider att Jesus alls skulle haft en futuralt eskatologi och i stället tolkar «gudsriket» antingen mer politiskt-revolutionärt (Marcus Borg) eller symboliskt och tidlöst andligt (John Dominic Crossan). Tvärtom, menar Meier, bestämde tron på Guds herraväldes ankomst i en snar framtid hela Jesu sätt att tänka och handla. Han såg sig själv medvetet som en ny Elia, den undergörande profeten man i Jesu samtid trodde skulle komma på nytt för att samla Israels skingrade stammar i sluttidens återställelse och förnyelse av Guds folk. Meier betonar att Jesus uppträdde under en politiskt och socialt relativt lugn period i Palestinas historia, och att han snarare var den som introducerade en eskatologisk feber hos människor (och farhågor hos de politiska ledarna) genom sin predikan i ord och handling än en som visade på en andlig eller politiskt revolutionär väg ut ur en anomisk, kaotisk social situation.

Gjorde Jesus mirakel, dvs. handlingar som bara kan göras med övermänsklig, gudomlig kraft? Det kan en historiker, till skillnad från en filosof eller teolog, inte uttala sig om, eftersom den historiska vetenskapen begränsar sig till mänskliga handlingar, intentioner och orsakssammanhang. Det Meier menar kan undersökas är om Jesus utförde förunderliga handlingar, t. ex. helbrägdagörelser, vilka av honom själv och andra uppfattades vara mirakel, dvs. ha Gud själv som orsak. Efter en flera hundra sidor lång detaljgranskning av alla olika typer av underberättelser (exorcismer, fysiska helanden, uppväckande av döda, och s. k. naturunder — en kategori Meier menar är ohistorisk) med sedvanliga kriterier för historicitet drar han slutsatsen att en hel del av Jesu botanden och kraftgärningar har historiskt verklighetsunderlag (inkl. uppväckandet av Jairus dotter och bespisningsundret), medan andra är skapelser av urkyrkans tro på Jesu makt. Därmed sällar sig Meier till den växande grupp av forskare med olika religiös och konfessionell bakgrund (t. ex. den liberale protestanten Ed P. Sanders och de judiska forskarna David Flusser och Geza Vermès), vilka räknar med att Jesus faktiskt utförde genuina botanden. Flera nutida forskare åtskiljer således frågan om gärningarnas fakticitet från möjligheten att ge en vetenskaplig förklaring till dem (den föreligger inte), och naturligtvis också från frågan om Guds roll i det skedd.

Den tredje volymen av John Meiers jättearbete, som p. g. a. författarens sjukdom och byte av lärosäte

inte kom ut förrän sju år efter vol. II, behandlar Jesu efterföljare och hans medtävlare. Meier påpekar (s. 3) att Jesu relationer till olika judiska individer, grupper och rörelser inte har varit i fokus i amerikansk forskning, där individen Jesus får hela uppmärksamheten, trots att han som alla verkliga historiska aktörer är i hög grad bestämd och definierad av sin relation till detta nät av andra aktörer.

Först ägnas 270 sidor åt Jesu relation till sina *efterföljare*, alltifrån de folkhopar som följde efter Jesus mer tillfälligt, över «lärjungarna» (*mathetai*), till den allra närmaste lärjungakretsen, de tolv. Meier bedömer det som ett historiskt faktum (stött av kriterierna mångfaldig bevitning, diskontinuitet, genans och koherens — jfr ovan), att Jesus hade lärjungar i en mycket distinkt och i hans samtid ovanlig betydelse. De var personer som han själv kallat och som hade att lämna sina familjer, inkomster, hem och i fysisk mening följa Jesus dit han gick, ett företag som han meddelade dem skulle innebära risker av utstötthet och fiendskap, ja, även lidande eller död. Deras efterföljelse betonas mycket mer än deras uppdrag att lära in det mästarern undervisar om. På frågan om kvinnor hörde till denna grupp svarar förf. ja i sak, även om de aldrig ges namnet «lärjungar» (*mathetriaï*) i evangelierna (s. 73-80). Den eskatologiskt planerade tolvkretsens historicitet bejakas efter en ingående granskning, varefter de individuella medlemmar vi vet mer om än namnet tecknas, de flesta mycket kort. Simon Petrus får däremot ett 25 sidors avsnitt, i vilket Meier bl.a. kommer fram till den för en katolsk exeget kanske överraskande slutsatsen att orden «Du är Petrus och på denna klippa skall jag bygga min kyrka» inte har sagts av den jordiske Jesus. De är snarare en uppståndelsevision tillbakaplacerad in i Jesu jordeliv av den matteiska redaktionen (liknande Joh. 20:23 och 21:15-17, och vissa avseenden även Paulus sätt att be-skriva sitt möte med den Uppståndne i Gal. 1:15-17).

Meier påpekar att denna inre tolvkrets, liksom vissa seder ifråga om bön, lagobservans och socialt beteende inom gruppen av lärjungar, samt förekomsten av fastboende understödjande familjer både i Galileen och i Judeen utgör begynnande strukturelement inom en rörelse av efterföljare som sedan blir en kyrka. Kontinuiteten mellan rörelsens olika skeden är uppenbar, liksom en massiv *diskontinuitet*. Jesu uppståndelse från de döda (som historisk forskning enligt Meier inte kan eller ens bör försöka hantera) förändrar rörelsen i grund, vilket gör att man inte kan säga att Jesus skapade kyrkan, även om han är upphovet till den.

Sedan följer ännu en boklång del (325 sidor) om Jesus och hans *medtävlare*, där fariseerna och saddukeerna ges vardera 100 sidor, essenerna 68 (trots att Jesus inte hade något med dem att göra), samarita-

nerna 32, medan de skriftlärda, herodianerna och zeloterna (som inte existerade som en väpnad grupp rebel-ler på Jesu tid) får några sidor var. Det han «tävlar» med dessa om är auktoritet och inflytande inom Israels folk. Meier ägnar lejonparten av sitt kapitel 28 åt en historisk undersökning av källorna till kunskap om fariseerna (evangelierna, Josephus och Mishnah) och den bild av fariseerna som framträder ur dem. Att Jesus på flera punkter kom i konflikt med fariseerna är historiskt sannolikt, men snopet nog säger Meier sina 100 sidor till trots nästan ingenting om detta, utan sparar diskussionen om Jesu och fariseernas motstridiga lagtolkningar till nästa volym. Dock konstaterar han att det inte var dessa konflikter som ledde till Jesu arrestering och avrättning. Kapitlet om de aristokratiska saddukeerna ägnas först åt en liknande historisk rekonstruktion som med fariseerna, fast på ett magrare material, från källor som alla är negativt inställda till saddukeerna. Perikopen med stridssamtalen om uppståndelsen i Mark. 12:18-27 ges sedan en grundlig exeges på 53 sidor, och slutsatsen blir att den troligen representerar en faktisk dispyt mellan Jesus och saddukeerna, «a unique and precious relic that allows us to appreciate more fully Jesus' own views on what the future coming of the kingdom would mean» (443). Man kan undra över om det är en väl proportionerad analys som ägnar över femtio sidor åt *en* perikop om Jesus och saddukeerna, men förbigår innehållet i de många texterna om Jesus och fariseerna. Just deras mängd antyder att den konflikten var mer central för Jesus och för förståelsen av honom, men det blir aldrig analyserat i den del av boken som ändå handlar om just Jesu relation till medtävlarna.

Meier avslutar sin tredje volym av *A Marginal Jew* med att ta ett steg bakåt och på 30 sidor (615-647) försöka summera hela den bild som arbetats fram i vol. I-III, och som kanske riskerar att försvinna i den stora mängden detaljundersökningar. Vill man få en kort sammanfattning av Meiers bild av Jesus, bör man läsa dessa sidor. Trots sitt nu enorma omfång (nästan 2 200 sidor) är arbetet inte färdigt. En fjärde och sista volym återstår, och Meier har redan bestämt dess undertitel: «The Enigmas Jesus Posed and Was». Fyra gåtfulla realiteter i Jesu liv och verksamhet har sparats till slutvolymen. De är (1) gåtan om Jesu förhållande till Mose lag, (2) Jesu gåtfulla liknelser, (3) Jesu gåtfulla sätt att tala om sig själv, och (4) frågan om varför Jesu liv slutade på korset. Den sista frågan är, skriver Meier till slut, «the starkest, most disturbing, and most central of all the enigmas Jesus posed and was. Any reconstruction of the historical Jesus must end with this enigma and must be judged adequate or inadequate by its ability to shed light on this enigma» (s. 646).

Meiers styrka i detta arbete är inte bara den ofantliga lärdomen och grundligheten i behandlingen av ett svårt ämne, utan framför allt hans metodiska stringens, klarheten i problemuppfattningen och hans nyktra historiska omdöme. Till skillnad från många andra böcker om Jesus är denna inte ensidig eller inriktad på att tvinga igenom uppseendeväckande hypoteser eller nytolkningar (dess motpol i det avseendet är Crossans bländande välskrivna men metodiskt äventyrliga *The Historical Jesus: the Life of a Mediterranean Jewish Peasant*, 1991). Förf. vill i stället samla alla data, inklusive en väldig fond av tidshistorisk information (när man läst boken har man fått en genomlysning av två sekel av judisk historia på köpet), granska dem efter rigorösa och redovisade kriterier, och summera vad man historiskt kan veta om Jesus.

Det finns svagheter med bokens metod också. En är att Meier redan från början siktar mot att formulera ställningstaganden som skall kunna vara acceptabla för forskare som intar olika konfessionellt bestämda ståndpunkter till Jesus. Frågan är om inte denna utgångspunkt gör gränsen mellan historisk och teologisk värdering oklar. Det språk på vilket resultaten skall formuleras blir också ett kompromissens språk, och — som Meier själv medger (vol. II, 509 f.) — ett vagt och oprecist språk, som tillåter även inbördes oense forskare eller oförenliga ståndpunkter att synas överens.

En annan diskuterbar metodisk förutsättning för arbetet är tanken att det historiska arbetet börjar med kriteriestyrd granskning av en stor mängd enstaka perikoper och jesuord, från vilka man bygger upp en helhetsbild. Men de senaste tjugo årens arbete med historiografi (där särskilt Ben F. Meyers arbete bör nämnas) har ifrågasatt att det verkligen är så historisk forskning går till. I realiteten använder varje historiker en helhetsbild från början och låter den växelspela med detaljanalysen, vilket innebär att den senare inte bestämmer allt. Meier gör så själv, t.ex. när han om primatordet till Petrus (Matt. 16:18 f.) skriver att han inte kan föreställa sig orden «min kyrka» i den historiske Jesus mun. Där får alltså en redan existerande bild av hurdan Jesus var bestämma historicitetsomdömet. Detta förfarande är inte felaktigt i sig, men Meier har inte med det som en genomresonerad del av sin historiska metod.

Resultatet av Meiers enorma arbete är i en mening konventionellt, då det liknar evangeliernas egna berättelser i högre grad än vad som skulle varit fallet i jesuforskningen för 50 eller 100 år sedan. Meier påpekar dock att arbetet har inneburit överraskningar för honom själv också. Genom ett konsekvent bruk av de regler för materialvärdering han ställt upp som filter för historisk sannolikhet kom han t. ex. fram till att

primatordet till Petrus troligen inte är sagt av den jor-diske Jesus, medan saddukeerfrågan och uppväckandet av Jairus dotter till hans egen förvåning får bedömas vara historiska händelser.

Genom sitt resultat bryter Meier å andra sidan med den starka omvända konvention som styr den kulturella och akademiska världens förväntningar: att en ny vetenskaplig undersökning om Jesus med nödvändighet måste innehålla en ny och okonventionell bild av honom. Den historiska forskningen har under de senaste decennierna inom även jesuforskningens fält avlägsnat sig från den totala misstron mot antika källors pålitlighet som tidigare var själva utgångspunkten för s.k. kritiskt historisk arbete. Denna «kritiska» hållning reducerade fonden av historiska data om det undersökta objektet och skapade ett större utrymme för forskarens egna blixtrande infall och hypoteser. Därmed befästes också idén att en riktig(t kritisk) forskare naturligtvis skulle åstadkomma nya historiska resultat, självklart annorlunda än källornas bild. En ökande självkritik bland historiker mot värdet i de egna hypoteserna har lett till större återhållsamhet på den punkten, och resultatet blir då mer källnära. Man kan säga att Meiers nykterhet helt enkelt återspeglar en tillnyktring inom historiografins konventioner.

Bengt Holmberg

Mark D. Nanos: *The Irony of Galatians: Paul's Letter in First Century Context*. xiv och 376 sid. Fortress Press, Minneapolis 2002.

Enligt Mark Nanos skrevs Galaterbrevet inte för att fördöma och attackera judisk kristendom. Paulus är ingen avfälling från judendomen: «In fact, nothing I have encountered in Galatians has led me to question the working assumption that the Paul who writes this letter is a Torah-observant Jew, known as such by his addressees when he had lived among them.»(3)

The Irony of Galatians är en reviderad och utvidgad version av en avhandling som försvarades år 2000 vid University of St. Andrews, Scotland. *Expository Times* har utnämnt den publicerade versionen till månadens bok (114/5 (2003) 161–3). Även Nanos första bok som kom 1996 (*The Mystery of Romans: The Jewish Context of Paul's Letter*) har rönt stor uppmärksamhet. Den tilldelades 1996 års *National Jewish Book Award for Jewish/Christian Relations* i USA och förorsakade debatt bland exegeter (se t ex *Critical Review of Books in Religion* 11, 1998, 149–178, där N. Elliott, E. E. Johnson och S. Stowers diskuterar med Nanos, och J. D. G. Dunns recension i *JThS NS* 48 (1997) 599–602). *The Irony of Galatians* har tillägnats «the victims of the Shoah» och författa-